

VI המסחר והשירותים

העמקת המיתון השנה, על רקע האינתיפאדה וההאטה הכלכלית בעולם, פגעו בענפי המסחר והשירותים. התוצר של הענף התכווץ בשנת 2002 ב-2.8 אחוזים (לוח א'-33), לעומת יציבות בשנה הקודמת. שיעור התכווצותו נמוך במעט מזה של התוצר העסקי בכלל, כך שמשקלו של ענף המסחר והשירותים בתוצר העסקי - כ-51.1 אחוזים - עלה מעט. גם מספר המועסקים בענף נותר כמעט ללא שינוי, לאחר עלייה רצופה ב-11 השנים הקודמות, בעוד שבמגזר העסקי בכלל התעסוקה ירדה יותר. יצוא הענף, המהווה כשליש מהיצוא הכולל (ללא יהלומים), ירד כמותית ב-15.7 אחוזים.

תוצר ענף השירותים (הארוחה ואוכל, שירותים עסקיים ופיננסיים, חינוך ובריאות עסקיים ועוד) ירד השנה ב-2.8 אחוזים, וללא חברות ההזנק - ב-1.5 אחוזים. שיעור הירידה בענפי השירותים נמוך מזה של התוצר העסקי (שניהם ללא חברות ההזנק). עם גורמי הטווח הקצר נמנות האינתיפאדה וההאטה הכלכלית בעולם, בעיקר בתחום הטכנולוגיה העילית, שהביאו לירידה של תוצר שירותי המחשוב והמו"פ (כולל חברות ההזנק) וגידול הביקוש לשירותי אבטחה. צמיחתו של תוצר ענף השירותים לאורך השנים מונעת על ידי עלייה של רמת החיים, ועמה - של הביקוש לשירותים. גם צמצום מעורבות הממשלה באספקת שירותי בריאות, סעד וכדומה הביא לגידול

העמקת המיתון השנה, על רקע האינתיפאדה וההאטה הכלכלית בעולם, פגעו בענפי המסחר והשירותים. התוצר של הענף התכווץ בשנת 2002 ב-2.8 אחוזים, לעומת יציבות בשנה הקודמת. יצוא הענף, המהווה כשליש מהיצוא הכולל (ללא יהלומים), ירד כמותית ב-15.7 אחוזים.

תוצר ענף השירותים ירד השנה ב-2.8 אחוזים, וללא חברות ההזנק - ב-1.5 אחוזים. עם גורמי הטווח הקצר לירידה בתוצר נמנות האינתיפאדה וההאטה הכלכלית בעולם, בעיקר בתחום הטכנולוגיה העילית.

לוח א'-33

**התפתחות האינדיקטורים העיקריים
לפעילות במסחר ובשירותים, 1995 עד 2002**
(שיעורי שינוי שנתיים כמותיים, אחוזים)

2002	2001	2000	1999	1998	1998-1995	
-2.8	0.5	14.6	6.4	11.6	7.7	התוצר
-1.5	2.2	10.9	6.8	11.0	7.4	התוצר (ללא חברות הזנק)
-2.8	-0.7	10.5	7.9	6.0	5.7	מזה: מסחר
-2.8	0.9	16.3	6.4	14.0	8.6	שירותים
1.0	0.1	9.7	6.4	4.2	5.2	תשומת העבודה
3.4	6.1	8.5	10.1	11.8	19.6	מלאי ההון ¹
-3.8	0.4	4.5	0.4	7.0	2.4	פריזון העבודה
-3.5	-0.1	1.6	-0.9	4.0	-3.1	הפריזון הכולל
-7.3	2.6	9.3	6.3	0.8	2.1	השכר הריאלי (לעובד)
-4.1	0.6	3.1	-0.6	0.8	2.6	השכר הריאלי (ליצרן ²)
-0.2	2.2	5.6	1.0	-1.5	-0.5	המחיר היחסי ³
-15.7	-19.3	37.2	24.3	17.2	9.3	היצוא ⁴
-18.6	-12.8	-3.3	-1.1	-4.5	6.1	ההשקעות

(1) בתחילת שנה.

(2) מנוכה במחירי תפוקה ולא במחירים לצרכן.

(3) ביחס למחירי התוצר העסקי.

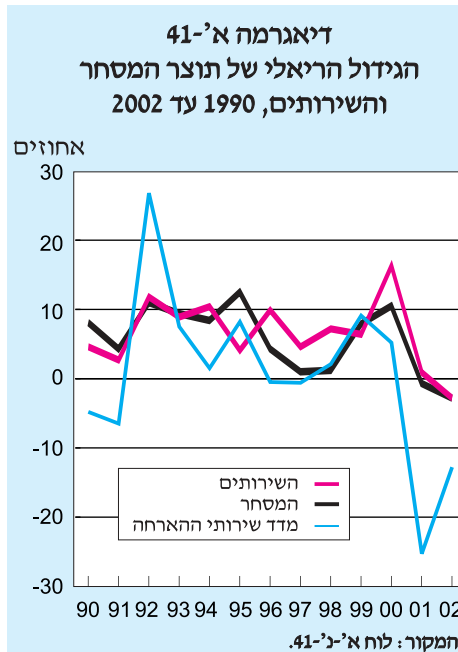
(4) יצוא השירותים העסקיים מנוכה במדד יצוא השירותים.

המקור וההגדרות: לוח א'-נ' 40.

הביקוש לאספקת שירותים אלו על ידי גורמים עסקיים, וכך גם השנה⁵². לעומת זאת לא השתנה במידה ניכרת משקל המימון הפרטי של החינוך⁵³. מגמה רב-שנתית נוספת מתבטאת בהוצאת פעילויות אל מחוץ לפירמות (outsourcing), וייתכן שהנטייה לכך מתגברת בעת שפל כלכלי, משיקולי התייעלות, אולם פעולה זו היא בעיקרה רישומית ולא ריאלית.

הירידה בתוצר השירותים גבוהה מירידת מספרם של המועסקים בו (1 אחוז); זאת בשל גידול מספר המועסקים בענפים שבהם התוצר למועסק נמוך, כגון שירותי אבטחה, רווחה וסעד עסקיים, וירידת מספר המועסקים בענפים שבהם התוצר למועסק גבוה - ענפי המחשוב והמו"פ.

הירידה בתוצר המסחר, שנשען ברובו על הצריכה הפרטית, נמשכה ביתר שאת בשנת 2002, עקב הפנמת עומק המיתון והתמשכותו בשל האינפלציה. מספר העסקים בשנת 2002 היה קטן ב-4.1 אחוזים ממספרם ב-2001 (לוח א'-35). למרות זאת עלה מספר המועסקים בענפי המסחר בכ-5.4 אחוזים. בתקופות של שפל כלכלי יש מעבר לתעסוקה בענפים הפחות מאורגנים - מסחר ושירותים - של עובדים שנפלטו מענפים מאורגנים יותר. המשרות בענפים הפחות מאורגנים

לוח א'-34 פריון השירותים העסקיים, 1996 עד 2002 (אחוזים)

הגידול הריאלי בפדיון						המשקל בתוצר השירותים העסקיים				
2002	2001	2000	1999	1998	1997	2002	2001	2000	1996	
-12.9	-8.2	64.1	24.3	33.0	6.1	27.8	30.4	32.3	17.2	שירותי מחשוב ומו"פ ¹
-13.9	-2.4	12.6	11.8	17.9	0.9	8.1	9.0	9.0	9.2	גיוס עובדים והספקת שירותי כוח אדם
5.3	11.0	13.3	-3.3	5.2	17.3	8.8	7.9	7.0	7.9	שמירה, אבטחה וניקיון
-2.7	0.1	9.7	-7.4	17.6	-4.7	37.1	36.3	35.4	47.7	פעילויות עסקיות אחרות ²
5.9	-2.8	6.3	6.7	25.5	-1.2	18.2	16.4	16.4	17.9	נדל"ן והשכרת מכונות וציוד
-4.8	-2.5	22.7	3.7	20.7	0.0	100	100	100	100	סך הכול

(1) כולל חברות תוכנה וחברות הונק.

(2) כולל: פעילויות משפטיות, הנהלת חשבונות וראיית חשבון, חקר שווקים, הנדסה ואדריכלות, פרסום ויחסי ציבור, צילום ושירותים אחרים.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

52 חלקו של המגזר העסקי בביצוע ההוצאה הלאומית לבריאות גדל מ-23 אחוזים בשנת 1990 ל-28 אחוזים בשנת 2001. שירותי הרווחה הופרטו חלקית על ידי המדינה והרשויות המקומיות (יוסף קטן, "הפרטה חלקית בשירותי הרווחה האישיים - דילמות וסוגיות עיקריות" בתוך: יעקב קופ (עורך), הקצאת משאבים לשירותים חברתיים 2001, המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל).
53 ראו תיבה ג'-5 בפרק על תקציב המדינה והממשלה הרחבה.

הירידה בתוצר המסחר, שנשען ברובו על הצריכה הפרטית, נמשכה ביתר שאת בשנת 2002, עקב הפנמת עומק המיתון והתמשכותו בשל האינפלציה.

התכוצות הפעילות באה לידי ביטוי גם במספר העסקים הפעילים בשנתיים האחרונות. מאזן העסקים הפעילים - מספר העסקים שנפתחו פחות מספר העסקים שנסגרו - הפך לשלילי בשנה האחרונה.

אמנם פחות רצויות, אולם בתקופות מיתון העובדים זמינים יותר למשרות אלה⁵⁴. כך בשנים 1997-1998, שבהן שרר מיתון, עלה מספר המועסקים בענפי המסחר בשיעור דומה לעלייתו לפני המיתון, בניגוד למגמה בכלל המגזר העסקי. הסבר נוסף הוא שפדיון המסחר מוחלק⁵⁵, כתוצאה מהחלקת התצרוכת על ידי ציבור הקונים⁵⁶. לאורך זמן השינוי בתצרוכת דומה לשינוי בתוצר העסקי ובפדיון המסחר, אולם בתקופות מיתון נוטים הצרכנים להימנע במידת האפשר מהורדה דרסטית של התצרוכת באמצעות הקטנת החיסכון. לכן הזעזועים שהביאו את המשק למיתון בשנתיים האחרונות השפיעו על המסחר בתקופה זו פחות מאשר על ענפי משק אחרים.

התכוצות הפעילות באה לידי ביטוי גם במספר העסקים הפעילים בשנתיים האחרונות. מאזן העסקים הפעילים - מספר העסקים שנפתחו פחות מספר העסקים שנסגרו - הפך לשלילי בשנה האחרונה⁵⁷. השיקולים לסגירת עסקים הם שיקולי הטווח הארוך, ולכן

לוח א'-35

השינוי במספר העסקים, 1999 עד 2002'¹ (אחוזים)

הענף הכלכלי	2002	2002	2001	2000-1999
סך כל העסקים	80,673	-4.1	-0.3	-0.3
מסחר, תיקוני כלי רכב ותיקונים אחרים	14,511	-5.5	1.4	-0.1
שירותי הארחה ואוכל	19,952	0.6	0.1	0.9
נכסי דלא נידי, השכרת מכונות, ציוד וטובין	7,510	0.7	9.7	5.7
שירותי מחשוב ומחקר ופיתוח	4,156	-2.3	0.8	-1.8
שירותי כוח אדם ופעילות שמירה, אבטחה וניקיון	9,281	-1.4	1.4	4.0
חינוך	26,418	3.9	4.2	4.5
שירותי בריאות, רווחה וסעד	22,874	1.4	2.8	3.7
שירותים אישיים ואחרים	13,486	2.4	3.1	3.0
פעילויות בילוי הפנאי, תרבות וספורט				

(1) עוסק (עסק) פעיל ובלבד שאינו מלכ"ר או מוסד פיננסי.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; על פי קובץ מס ערך מוסף.

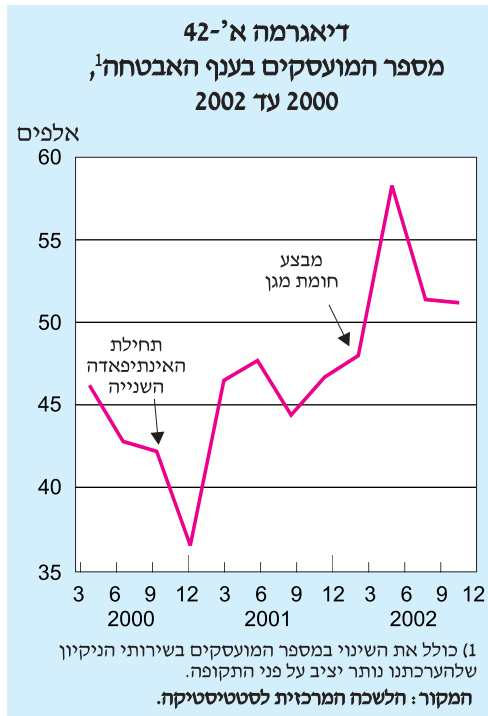
54 ראו

William C. Goodman, "Employment in Services Industries Affected by Recessions and Expansions", Monthly Labor Review, October 2001; 124(10): 3-1

55 ראו ההערה הקודמת.

56 השינוי בצריכה יכול להסביר את התפתחות השינויים במסחר. המתאם הסדרתי בין שיעורי השינוי בפדיון המסחר לבין שיעור שינוי הצריכה בשנים 1989-2002 הוא 0.89 - גבוה מעט מהמתאם הסדרתי בין שיעור השינוי בצריכה לבין שיעור השינוי בתוצר העסקי.

57 ללא "פעילויות עסקיות אחרות", שבהן מאזן העסקים חיובי עקב שינוי במס הסטטוטורי, אשר עודד התאגדות של יחידים בעלי שכר גבוה כחברה.

בשנת 2001 לא נסגרו עסקים רבים, ואילו בשנת 2002, עם הפנמת השפל, נרשמו סגירות רבות. השפל פגע פחות בשירותי הבריאות, הרווחה והסעד. בארה"ב יש עדות ששירותי הבריאות הם אפילו אנטי-מחזוריים⁵⁸.

מספר המועסקים בשירותי אבטחה וניקיון גדל ביותר מ-6,000 בממוצע שנתי - עלייה של כ-13 אחוזים לעומת שנת 2001. התפתחות זו משקפת את ההרעה במצב הביטחוני ואת התגובה עליה ברביע השני של דיאגרמה א'-42 מראה כי ברביע השני של 2002, עם החרפת המצב הביטחוני, עלה מאוד מספר המועסקים בענף האבטחה. הפדיון בענף גדל בכ-5 אחוזים בשיעור שנתי.

אשר להשקעות במסחר והשירותים: הזעזועים שפקדו את המשק צמצמו את ההשקעה בענף במידה ניכרת, כ-19 אחוזים - צמצום שעיקרו ירידה ניכרת של ההשקעות בציוד, בהמשך למגמה שהחלה בשנת 2001. השקעת הענף בציוד ירדה ב-22 אחוזים, לעומת ירידה של כ-10 אחוזים במגזר העסקי. ייתכן שההשקעות בענף המסחר והשירותים רגישות לאי-ודאות יותר מן ההשקעות בענפים אחרים במגזר העסקי, בגלל היותו מורכב מעוסקים זעירים.

הזעזועים שפקדו את המשק צמצמו את ההשקעה בענף במידה ניכרת.

58 ראו הערה 54.

לוח א'-36
התפתחות ענפי המסחר והשירותים השונים,
השינוי בתוצר, במוצטקים ובשכר, 1995 עד 2002
(שיעורי שינוי שנתי, אחוזים)

המסקל בתוצר	1996-										תוצר	תשומת העבודה ⁴				השכר הריאלי ⁴				המחיר היחסי ²
	2002	2001	2000	1999	1998	2002	2001	2000	1999	2002		2001	2000	1999						
סך הכל	100	100	100	100	7.7	6.8	14.6	0.5	-2.8	6.4	9.7	0.1	1.0	6.3	2.6	-7.3	5.6	2.2	-0.2	
מזה: המסחר	30.8	29.4	28.4	28.1	5.7	7.9	10.5	-0.7	-2.8	3.9	5.0	-0.2	5.4	3.4	7.2	-7.3	1.0	1.0	1.0	
השירותים	69.2	70.6	71.6	71.9	8.6	6.4	16.3	0.9	-2.8	7.7	12.0	0.2	-1.0	7.7	10.2	-7.4	1.0	2.7	-0.7	
מזה: אוכל והארה"ה	5.9	5.1	4.6	4.1	2.9	6.3	3.9	-11.7	-0.3	8.4	15.6	-9.2	-10.8	5.1	5.1	-0.5	1.9	4.7	-1.0	
שירותים עסקיים	29.8	31.9	34.2	35.2	11.4	3.7	22.7	-2.5	-4.8	9.5	18.4	3.2	2.1	14.3	15.5	-9.6	3.2	7.4	-2.9	
ביטוח ומוסדות פיננסיים ³	19.2	20.2	21.6	21.8	10.0	4.4	16.0	7.1	-1.8	5.0	5.0	1.4	-1.6	8.0	13.3	-6.4	7.6	9.6	1.2	
בריאות	4.5	4.1	4.0	4.3	4.6	5.6	4.7	7.5	3.7	3.4	3.4	2.1	4.3	3.6	4.5	-6.3	1.5	1.9	0.1	
חינוך	2.8	2.5	2.4	2.4	1.9	5.6	4.7	10.7	6.9	0.9	4.8	-1.2	4.0	2.9	5.2	-1.3	-0.8	2.5	-0.7	
אנשיים ואחרים	7.0	6.9	6.2	6.5	6.7	1.4	27.4	3.7	-0.8	4.0	-0.3	8.5	3.8	1.5	6.2	-5.2	-17.6	3.1	-0.4	

(1) למשרת שכיר, מנוכה במדד המחירים לצרכן.
(2) לעומת מחיר התוצר העסקי.
(3) כולל בנקים.
(4) כולל עובדים מחשבים ועובדים זרים (מרווחים וכלתי מרווחים).
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

תמיכות הממשלה בענפי המסחר והשירותים (לא כולל תמיכות בשירותי מחשוב ומו"פ ושירותי תיירות)

1. **הרשות לעסקים קטנים** - במשרד התעשייה והמסחר פועלת הרשות לעסקים קטנים ובינוניים, שמטרתה מתן סיוע פרטני ליזמים, עם דגש על הפריפריה⁵⁹. הרשות מספקת סיוע לניהול ולתפעול של עסקים במסגרת מס"קים - מוקדים לסיוע ולקידום עסקים קטנים ובינוניים. הסיוע מקיף את כל הבעיות שהעסקים הקטנים נתקלים בהן, וכולל הדרכה ומתן שירותי מידע. הרשות מתווכת בין עסקים קטנים לבין קרנות שונות המעניקות אשראי, וכן בקבלת ערבויות ממשלתיות להלוואות עד לגובה של חצי מיליון ש"ח להלוואה⁶⁰, ואף מפעילה מרכזי סיוע ליצואנים קטנים ומתחילים. במהלך שנת 2001 טיפלה הרשות בכ-25 אלף פניות. תקציבה של הרשות לשנת 2002 עמד על כ-22.5 מיליון ש"ח, כולל תקציב חד-פעמי של כ-10 מיליונים, זו השנה השנייה. רק כרבע מהכספים מגיעים מתקציב המדינה, והיתר מקורם בקרנות שונות ובסוכנות היהודית. למיטב ידיעתנו, לא נעשה בעולם מחקר מקיף הבודק אם לפעילות זו (מס"קים ואישורי הלוואות) יש ערך מוסף חיובי⁶¹. ביחס לגודל המשק תקציבה של הרשות אינו נופל מזה של רשות מקבילה בארה"ב.

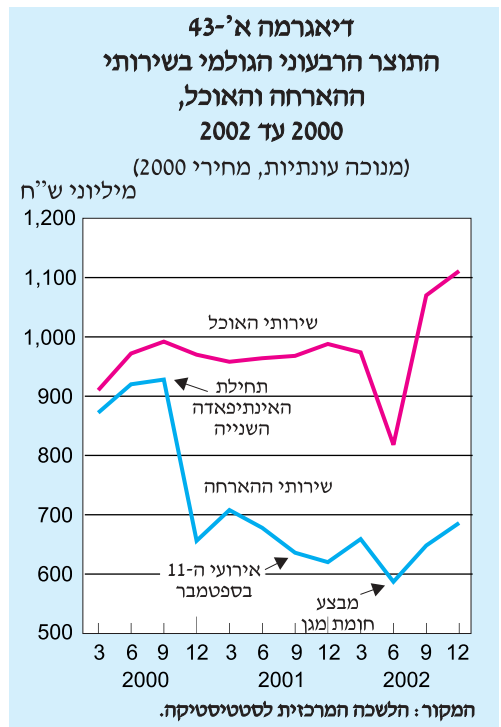
2. **קרן להון חוזר** - בשנת 2002 הוקמה קרן הון חוזר בהיקף של 100 מיליון ש"ח להלוואות בערבות מדינה לעסקים קטנים הסובלים ממצוקה בתזרים המזומנים, בשל השפל המתמשך, שאינו במהלך מחזור העסקים הרגיל. הקרן מתוקצבת ב-15 מיליון ש"ח, ומשמע ששיעור אי החזר ההלוואות הוא לכל היותר 15 אחוזים. בקביעת דרישות הסף מובאים בחשבון שיעור אי החזר של הלוואות והרצון למימון הקרן. בשנת 2002 היה ניצול הקרן נמוך, כ-3 אחוזים בלבד, מפני דרישות סף גבוהות וכן משום שהיא החלה לפעול רק באמצע השנה. לאחרונה ירדו דרישות הסף מבחינת ההון העצמי. הקרן תמשיך לפעול ב-2003.

שירותי ההארכה והאוכל

שנת 2002 הייתה גרועה אף יותר משנת 2001 לשירותי ההארכה והאוכל. התוצר של הענף ירד ב-0.3 אחוז - בשל ההרעה במצב הביטחוני והכלכלי, שפגעה הן בתיירות הנכנסת והן בביקושים המקומיים לשירותים אלה. הפגיעה הייתה קשה במיוחד ברביע השני של השנה, בשל ההסלמה באירועים הביטחוניים. בשנת 2002 נמשכה התכווצות התעסוקה בענף ועמדה על 8.9 אחוזים. נסגרו 4,213 עסקים, לעומת 3,362 עסקים שנפתחו. חובות הענף לבנקים עלו בשיעור ריאלי של כ-5 אחוזים והיקף האשראי הבעייתי גדל. לניתוח אובדן התוצר של יצוא שירותי התיירות בעטייה של האינתיפאדה ראו תיבה א'-11.

תמיכות הממשלה בענפי המסחר והשירותים (לא כולל תמיכות בשירותי מחשוב ומו"פ ושירותי תיירות) - הרשות לעסקים קטנים, קרן להון חוזר.

שנת 2002 הייתה גרועה אף יותר משנת 2001 לשירותי ההארכה והאוכל, והתוצר של הענף ירד ב-0.3 אחוז. כן נמשכה התכווצות התעסוקה בענף.

59 לפירוט ראו דניאל גוטליב, אסנת פלד וניצה קסיר, מדיניות לעידוד התעסוקה, בנק ישראל, 2002.
60 ההלוואה הממוצעת עמדה בשנת 2000 על 70 אלף ש"ח.
61 הנושא שנוי במחלוקת בעולם, והספרות בו מעטה. אמירה גלין ("מפעלים קטנים הצד השני של המטבע" המרכז לפיתוח ע"ש ספיר), טוענת כי תפקודם של מפעלי התעשייה הבינוניים בתעשייה טוב מזה של מפעלי התעשייה הקטנים, שהערך המוסף התעסוקתי מהם מזערי.

תיבה א' -11: השפעת האינתיפאדה על יצוא שירותי התיירות בשנת 2002

בשנת 1998, עוד לפני ששנת המילניום עמדה בפתח והביאה עמה תנופת תיירות נכנסת (שלימים נקטעה, בגלל האינתיפאדה), הסתכם יצוא שירותי התיירות של ישראל בכ-2.4 מיליארדי דולרים - כ-7 אחוזים מסך יצוא הסחורות והשירותים. בענף התיירות (פנים וחוץ) הועסקו כ-80 אלף עובדים, למעלה מ-4 אחוזים מכלל המועסקים במגזר העסקי.

ענף התיירות רגיש מאוד למצב הביטחוני הן בישראל והן ברחבי העולם, והוא הראשון שנפגע מהרעתו. בעקבות פיגועים חבלניים נרשמת נסיגה חדה ומהירה בהיקף התיירות הנכנסת - נסיגה הנמשכת בדרך כלל עד שישה חודשים אחריו, ושיאה בחודש השני - ותהליך ההתאוששות איטי. מייד עם פרוץ האינתיפאדה, בסוף ספטמבר 2000, ירד מספר התיירים שהגיעו לארץ בדרך האוויר ירידה תלולה - מכ-180 אלף ברביע השלישי של 2000 לכ-107 אלף ברביע האחרון של אותה שנה (שניהם בניכוי עונתיות), ולאחר מכן הוסיף מספרם והצטמצם, עם התמשכות האירועים הביטחוניים (דיאגרמה 1). כניסת נוסעים בשיוט פסקה כמעט לחלוטין.

בתיבה זו אנו אומדים את הפגיעה ביצוא שירותי התיירות בשנת 2002 כתוצאה מפרוץ האינתיפאדה. האומדן צריך להתחשב בהתפתחות התיירות בעולם: השפל במשקי המערב הביא להאטה בקצב הגידול של תנועת התיירות ושל ההכנסות ממנה; אירועי ה-11 בספטמבר 2001 בארה"ב ופיגועי טרור נוספים גרמו להתכווצות זמנית בפעילות, בעיקר בצפון אמריקה ובאזורים אחרים הנתפסים מאז כמסוכנים, תוך צמצום בטיסות הבין-לאומיות הארוכות. בשנת 2002 הייתה עלייה קלה בתנועת התיירות בעולם.

שנת הבסיס לאומדן מספר התיירים שהיו מגיעים לארץ השנה אלמלא האינתיפאדה היא 1998, השנה האחרונה לפני תחילת גל התיירות הצליינית והאחרת של שנת המילניום. בשנת 1998 עדיין ניכרה השפעת פיגועי הטרור של אפריל 1996 ומבצע 'ענבי זעם' בדרום לבנון, ולכן נדרש תיקון מה כלפי מעלה. ההתפתחות החזויה של התיירות לישראל משנת הבסיס ועד שנת 2002 מבוססת על התפתחותה במדינות דרום אירופה (בעיקר באיטליה, בספרד, ביוון ובפורטוגל), תיירות הדומה במאפייניה לשלנו. בשנים 1999-2002 צמחה התיירות לאותן מדינות בשיעור מצטבר של כ-18 אחוזים; בשנתיים האחרונות - תוך האטה מסוימת. לפי תחשיב זה מספר כניסות התיירים שאמורות להירשם בישראל בשנת 2002 נאמד בכ-2.4 מיליונים. בפועל הגיעו רק כ-862 אלף.

מסקרי התיירים שעורך משרד התיירות עולה כי נפגעה במיוחד כניסת התיירים למטרות טיול, צליינות וכנסים, ואילו הפגיעה בכניסה של אנשי עסקים הייתה מצומצמת יחסית, ובביקורי הקרובים אף הייתה עלייה. כיוון שאותם פלחים בתיירות הנכנסת שירדו ירידה תלולה הם אלה שהוצאותיהם ליום שהות גבוהות יחסית, הפגיעה בהכנסות הענף הייתה קשה עוד יותר. הואיל וההוצאה ליום שהות

פחתה, ירדה ההוצאה הממוצעת של תייר על ביקור בישראל ביחס לרמתה לפני האינתיפאדה, וזאת למרות התארכות השהות הממוצעת. בהוצאות ליום שהות על מזון ושתייה (מחוץ למלונות) ועל קניות נרשמה ירידה בולטת, העולה בקנה אחד עם ההערכה כי מפאת הפיגועים פחתה השהות של תיירים במרכזי קניות. לירידת ההוצאה על אכסון, שעיקרה נבע מהירידה האמורה במספר הלינות, תרמה גם הורדה קלה של התעריפים בחלק מבתי המלון, בגלל השפל הפוקד את הענף. בסיכום, השינוי בהרכב התיירים המגיעים לארץ ובדפוסי התצרוכת שלהם החמיר עוד יותר את הפגיעה בהכנסות הענף, עם הנפילה בתיירות הנכנסת.

כדי לאמוד את הפגיעה של האינתיפאדה ביצוא שירותי התיירות התבססנו על התחזית לעיל של כניסות התיירים אלמלא האינתיפאדה, ועל ההנחה כי ההוצאה לתייר בישראל גדלה בשנים 1999-2002 כמו במדינות דרום אירופה – בשיעור מצטבר של כ-13 אחוזים באירו שוטפים, תוך יציבות בשנת 2002³. לפי אומדן זה יצוא שירותי התיירות של ישראל (כולל ההכנסות של חברות התעופה הישראליות) היה צריך להסתכם בשנת 2002 בכ-3.7 עד 3.9 מיליארדי דולרים, בעוד שבפועל הוא עמד על כ-1.2 מיליארדים בלבד (לא כולל צריכה של עובדים זרים). מכאן שהפגיעה הישירה של האינתיפאדה ביצוא שירותי התיירות בשנת 2002 מסתכמת, להערכתנו, ב-2.5 עד 3.0 מיליארדי דולרים. הערך המוסף ביצוא שירותי התיירות עמד, לכל היותר, על כ-80 אחוזים, ומכאן שהפגיעה בתמ"ג הגיעה עד לכ-2 אחוזים. חישוב דומה לגבי שנת 2001 מצביע על פגיעה ביצוא שירותי התיירות בהיקף משוער של 2.0 עד 2.3 מיליארדי דולרים. לשם השוואה, מבדיקה שערכה הלמ"ס⁴ עולה, כי פדיון המלונות פחת בשנת 2001 בשל האירועים הביטחוניים בכ-0.4 מיליארד דולרים. מניפוח תוצאה זו עבור כלל היצוא של שירותי התיירות מתקבל כי הנזק הכולל היה כ-1.6 מיליארדי דולרים.

הפגיעה העקיפה במשק גדולה עוד יותר, בהתחשב בביקושים העקיפים המושרים הנוצרים על ידי גורמי הייצור ('אפקט המכפיל'). לפי אומדן אחד⁵, לכל שקל ערך מוסף מיצוא שירותי התיירות מתווספות במשק לפחות 90 אגורות של ערך מוסף מושרה.

נזקי האינתיפאדה מתבטאים גם בתוספת הוצאות כהגברת סידורי הביטחון בנמלי התעופה ובבתי המלון. להחמרת השחיקה ברווחיות פועלות הגמישות המוגבלת של הוצאות העבודה והתפעול וירידה בתעריפים. כתוצאה מכך נסגרו בתי מלון רבים. התכווצות תיירות החוץ פגעה בראש ובראשונה בעוסקים ישירים בבתי המלון ונותני שירותי ההארכה ושירותי האוכל, שירותי התחבורה והשכרת הרכב וכיוצא באלה. ואולם, כאשר בוחנים, לפי לוחות תשומה-תפוקה, את ההתפלגות הענפית של שקל יצוא שירותי תיירות, מתברר שהעוסקים העקיפים – בייחוד בתעשייה ובחקלאות – סבלו מהפסד ניכר. לפגיעה בענף התיירות יש אפוא השפעות כלל-משקיות רחבות.

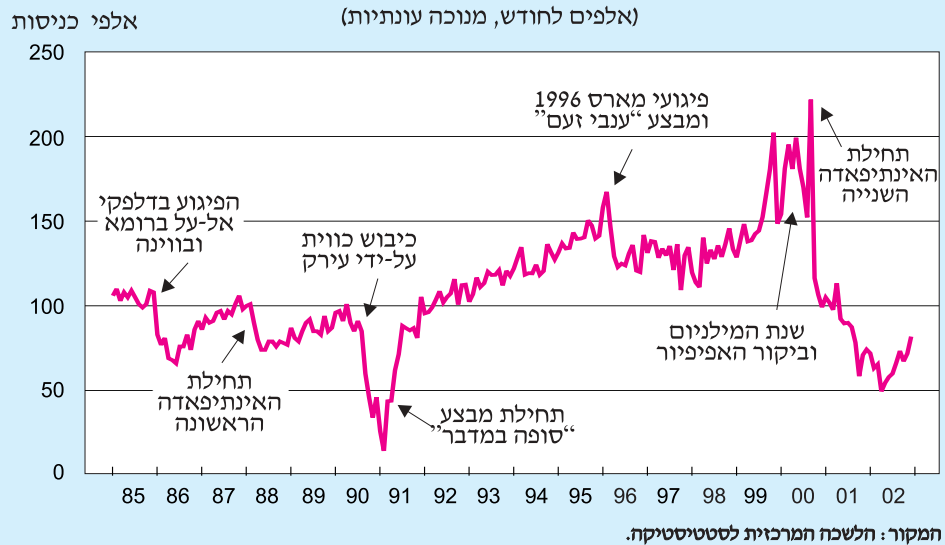
מספר הלינות של ישראלים בבתי מלון המשיך לגדול בקצב נאה לאחר פרוץ האינתיפאדה, למרות פיגועי הטרור והירידה בהכנסות משקי הבית. (גמישות הביקוש

ללינות ביחס להכנסה היא כ-1.3⁶). היה ניתן לשער שהירידה בתפוסת המלונות עם הדלדלות התיירות מחו"ל תביא להוזלה משמעותית של מחירי הלינות בתיירות הפנים ולגידול חד של הביקושים. ואולם, החשש מפגיעה במוניטין של בתי המלון וקשיחות הביקוש של ישראלים ללינות בבתי מלון ביחס למחירן (-0.63 בממוצע רב-עונתי⁷) צמצמו את ירידת המחירים. יוצא אפוא שהתרחבות תיירות הפנים כמעט לא קיזזה את הצניחה בהכנסות מתיירות מחו"ל.

דיאגרמה 1

כניסות תיירים בדרך האוויר, 1985 עד 2002

(אלפים לחודש, מנוכה עונתיות)

1 Shaul Krakover, "Estimating the Effect of Atrocious Events on the Flow of Tourist to Israel", In G. Ashworth and R. Hartmann (eds.), *Tourism, War, and the Commemoration of Atrocity*, Cognozant Communication Corp., N.Y, N.Y forthcoming.

2 נמצא כי התיירות לישראל והתיירות ליוון הן תחליפיות, כך שפיגועי טרור באחת מהן מביאים לגידול התיירות לאחרת. לפירוט ראו:

Konstaninos Drakos and Ali A. Kutan (2001), *Regional Effects of Terrorism on Tourism: Evidence from Three Mediterranean Countries*, Center for European Integration Studies, Working Paper B26.

3 לפי הערכה, המחיר היחסי של שירותי התיירות בישראל לעומת דרום אירופה כמעט לא השתנה בשנת 2002 ביחס לשנת 1998.

4 הלמ"ס (2002), מלונות - הכנסות, הוצאות ותוצר 1999, נספח ג', פרסום מס' 1183.

5 דני פרימן (2000), השפעת התיירות בישראל על כלכלת המדינה - מודל תשומה תפוקה רב-אזורי לבחינת השפעות התיירות באופן ישיר ועקיף על המשק הישראלי, משרד התיירות, סטטיסטיקה ומחקרים.

6 Aliza Fleischer and Steven Buccolo (2002), "War, Terror, and the Tourism Market in Israel", *Applied Economics*, Vol. 34, No. 11.

תוצר שירותי ההארכה
פחת ב-2.3 אחוזים, פדיון
בתי המלון הצטמצם, וכן
הלינות והתפוסה,
שהגיעו לרמותיהם
הנמוכות ביותר זה שנים.

אשר לשירותי ההארכה – תוצר הענף פחת ב-2.3 אחוזים, פדיון בתי המלון הצטמצם, וכן הלינות והתפוסה, שהגיעו לרמותיהם הנמוכות ביותר זה שנים (לוח א'-37 ודיאגרמה א'-43). הפגיעה הקשה ביותר בתוצר שירותי ההארכה הייתה ברביע השני של השנה, בעקבות גל הפיגועים שהוביל למבצע "חומת מגן". מספר המועסקים במלונות, שהם כרבע מכלל המועסקים בענף שירותי ההארכה והאוכל, ירד ב-15 אחוזים, בהמשך לירידה של 22 אחוזים בשנת 2001. הסכם עבודה חדש, שנחתם בענף המלונות בתחילת 2002, כלל הורדות שכר, במטרה לסייע למלונאים להתמודד עם המשבר בתיירות הנכנסת, ואכן השכר הריאלי הממוצע למשרת שכיר בשירותי ההארכה ירד ירידה ניכרת של כ-6 אחוזים. מספר חדרי המלון עלה, משום שההחלטות על השקעות התקבלו בעבר, אולם מספר החדרים הסגורים ואלה שהוסבו לשימושים חלופים עלה אף יותר. בענף המלונאות בולט בשנים האחרונות גידול מספרם של החדרים השייכים לרשתות של בתי מלון על חשבון אלה של בתי מלון שאינם חלק מרשת. תופעה זו מסייעת למלונאים להתמודד עם המשבר הנוכחי, שכן הרווחיות של הרשת כולה נפגעת פחות מזו של מלונות בודדים בזכות פיזורם של המלונות גם באזורים שנפגעו פחות. ההכנסות משירותי התיירות הנכנסת (ללא צריכת זרים בארץ) ירדו השנה בכ-28 אחוזים, בהמשך לירידתם החדה בשנה הקודמת. כניסות התיירים לישראל בדרך האוויר פחתו השנה ב-27 אחוזים לעומת 2001, והגיעו לשפל ללא תקדים. לינות התיירים פחתו ב-38 אחוזים. ההפרש בשיעורי הירידה בין מספר הלינות לכניסות התיירים, תופעה שתחילתה בשנת השבר 2001, מוסבר בשינוי הרכב התיירות הנכנסת – עלייה יחסית של מספר התיירים הבאים לביקורי קרובים, שממעטים ללון בבתי מלון. בשל עליית משקל

לוח א'-37
הגידול בשירותי ההארכה, 1990 עד 2002
(שיעורי שינוי שנתיים, אחוזים)

-1990						
2002	2001	2000	1999	1998	1997	
-27	-46	7	18	-1	6	כניסות המבקרים באוויר
-38	-60	4	18	-5	3	לינות התיירים
5	13	2	6	11	5	לינות הישראלים
-7	-23	3	11	3	4	סך כל הלינות
-11	-26	6	8	2	4	הפדיון
-10	-25	5	9	2	4	המדד לשירותי ההארכה
-15	-22	0	5	1	4	המועסקים ¹
-17	-23	1	6	-1	5	תשומת העבודה ¹
2	2	8	6	5	2	מספר החדרים ¹
38	123	97	-4	-17		מספר החדרים הסגורים
0	-10	3	3	1	0	הפריון הכולל

(1) במלונות תיירות.

המקור וההגדרות – לוח א'-נ'43.

ביקורי הקרובים בתיירות הנכנסת ירדה גם ההוצאה הממוצעת ליום שהות, ועלה במידה ניכרת מספר ימי השהות.

מפאת הרגישות הרבה של התיירות מחו"ל למצב הביטחוני, שונתה בשנת 2002 מדיניות השיווק של משרד התיירות: המשרד עבר מפרסום בהיקף נרחב, שהוא פחות אפקטיבי עתה, לפעילות שיווק המתמקדת באוכלוסיות יעד המזדהות עם ישראל, שהן, כנראה, מושפעות פחות מהמצב הביטחוני.

הירידה בלינות התיירים קוזה מעט על ידי עלייה של 6.1 אחוזים בלינות הישראלים. ירידת מחירים נומינלית של כ-6.9 אחוזים בשנת 2002 סייעה אך מעט להתאוששות הביקוש המקומי, משום שגמישותו של הביקוש ללינות ביחס למחירן אינה גבוהה. הפגיעה בבתי המלון הייתה דיפרנציאלית באזורים השונים, בהתאם למיקום האירועים הביטחוניים ולהרכב התיירים. בירושלים ובטבריה, הנשענות בעיקר על תיירות חוץ צליינית ויהודית, ירד מספר לינות התיירים ב-37 אחוזים, בהמשך לירידות חדות בשנת 2001; בתל אביב, שבה חלק גדול מהתיירים הם אנשי עסקים, ירדו לינות התיירים ב-31 אחוזים. לעומת זאת באילת ובשפת ים המלח, שם עיקר הלינות הן של ישראלים, עלה מעט מספר הלינות.

הירידה בלינות התיירים קוזה מעט על ידי עלייה בלינות הישראלים.

התמודדות משרד התיירות עם המשבר בענף

1. בשנת 2002 נמשכה תכנית ההנחה בארנונה למלונות באזורים שנפגעו ביותר, אולם שיעור ההנחה הורד מ-66 אחוזים ל-50 אחוזים. העלות השנתית של התכנית היא כ-50-60 מיליוני ש"ח.

2. הוקמה קרן הלוואות מסובסדות בהיקף של 400 מיליוני ש"ח במימון המדינה ובערבות חלקית. היקף הביצוע היה השנה, נמוך מאוד, כ-5 אחוזים בלבד, בשל בעיות פרוצדורה בין הבנקים למשרד האוצר. בעיות אלו נפתרו לאחרונה, ועד פברואר 2003 מומשו עוד כ-20 אחוזים מהקרן.

3. הוקמו קרן שיווק למלונות וקרן תמריץ למארגני התיירות הנכנסת - סיוע על ידי החזר הוצאות. היקפי הקרנות האלה 30 מיליוני ש"ח ו-11 מיליוני ש"ח, בהתאמה. תכנית הסיוע השנה ממשיכה את הסיוע שקיבל הענף בשנה הקודמת, והיא קשורה לזעזוע שחוללה האינתיפאדה. הסיוע הממוקד צריך להיות קצר טווח, כדי להימנע מעיכוב מתמשך בתהליכים ההכרחיים של התאמת היקף הפעילות, כולל מספר המועסקים, לביקושים.

אשר לשירותי האוכל - תוצר הענף עלה בשנת 2002 ב-2.4 אחוזים, בהמשך לעלייתו בשנה הקודמת. צמיחתו של הענף מונעת, לאורך השנים, על ידי עלייה של רמת החיים, ועמה - של הביקוש לשירותי אוכל. הפגיעה הקשה ביותר השנה הייתה ברביע השני (מבצע "חומת מגן"), ואילו ברביעים השלישי והרביעי ניכרה התאוששות-מה.

שירותי מחשוב ומחקר ופיתוח, כולל חברות הזנק

ענף שירותי המחשוב והמו"פ המשיכו לסבול גם השנה מההאטה העולמית, שהובלה על ידי המגזר הטכנולוגי, מירידת ערכן של חברות הטכנולוגיה, מהמשבר בשווקים הפיננסיים, שגרר קשיים בגיוס הון, וגם מהמיתון בישראל. תוצר הענף (כולל חברות ההזנק) ירד בשנת 2002 ב-13 אחוזים לעומת השנה הקודמת (לוח א'-38), בהמשך

התמודדות משרד התיירות עם המשבר בענף - תכנית ההנחה בארנונה למלונות, קרן הלוואות מסובסדות, קרן שיווק למלונות וקרן תמריץ למארגני התיירות הנכנסת.

תוצר שירותי האוכל עלה בשנת 2002 ב-2.4 אחוזים, בהמשך לעלייתו בשנה הקודמת.

לירידתו בשנת 2001. התוצר ללא חברות ההזנק נותר ללא שינוי לעומת צמיחה מואצת בשנים 1997-2000. התוצר של חברות ההזנק צנח השנה ב-38 אחוזים, בהמשך לירידתו התלולה שנה קודם. היצוא של הענף (כולל חברות ההזנק) גדל במחירים קבועים ב-10 אחוזים. במונחים שוטפים קטן היצוא הדולרי ב-7.5 אחוזים, בשל ירידה ניכרת במחירים. מחירי היצוא בשקלים ירדו למרות העלייה התלולה של שער הדולר. התעסוקה צנחה ב-13 אחוזים, לעומת עליות רצופות בשנים הקודמות. עם זאת, היא נמוכה בכ-1 אחוז מהתעסוקה בשנת 2000. עלות העבודה ירדה.

ענף שירותי המחשוב והמו"פ המשיך לסבול גם השנה מההאטה העולמית, שהובלה על ידי המגזר הטכנולוגי, מירידת ערכן של חברות הטכנולוגיה, מהמשבר בשווקים הפיננסיים, שגרר קשיים בגיוס הון, וגם מהמיתון בישראל.

לוח א'-38

שירותי מחשוב ומחקר ופיתוח, כולל חברות הזנק¹, 1998 עד 2002 (שיעורי שינוי שנתי, אחוזים)

2002	2001	2000	1999	1998	
-12.9	-8.2	64.1	24.3	33.0	התוצר
-38.4	-32.1	220.4	40.9	72.8	תוצר חברות ההזנק
5.2	5.8	6.2	4.1	3.4	חלקו של התוצר בתוצר העסקי
-13.1	8.9	27.0	19.5	17.9	המועסקים
10.4	-18.5	95.7	6.9	46.1	היצוא ²

(1) לא כולל חברות ביוטכנולוגיה.
(2) היצוא השוטף במונחים דולריים ירד בשנת 2002 בכ-7.5%, כתוצאה מירידה ניכרת במחיר בדולרים.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

תיבה א'-12: ענף טכנולוגיית המידע בישראל¹

ענף טכנולוגיית המידע (Information Communication Technology - ICT) מורכב מענפי תעשייה - ציוד תקשורת, ציוד תעשייתי לבקרה, מדידה ופיקוח, ורכיבים אלקטרוניים - ומענפי שירותים: שירותי תקשורת, מחשוב ומו"פ, כולל חברות הזנק. הענף מאופיין בכוח אדם משכיל ובתוצר גבוה לעובד, ותפקידו בכלכלה הולך ומתרחב: ייצור ה-ICT - תעשייה ושירותים - צמח בשיעור ניכר בשנים 1995-2000, ומשקלו בתוצר גדל במהירות. אשר לשימוש ב-ICT - ההוצאה על ה-ICT בתוצר משקפת את ההשקעה המסיבית במוצרים ושירותים של ICT בענפי הכלכלה, למשל במוסדות פיננסיים ובחברות טלפונים. הוצאה זו היא רכיב חשוב באינטגרציה של הכלכלה הלאומית בכלכלה הגלובלית ומאיצה את גידול הפריץ.

ייצור ה-ICT

ייצור ה-ICT בישראל גדול מאוד יחסית לארצות אחרות - כ-13.5 אחוזים מהתוצר המקומי הגולמי בישראל בשנת 2000 (במחירי שנת 2000) לעומת פחות מ-6 אחוזים בממוצע במדינות האיחוד האירופי וכ-7.3 אחוזים בארה"ב. כנגד זאת ההוצאה המקומית על ICT מוגבלת, מפני היקפו הקטן של המשק, ולכן גדול מאוד חלקו של היצוא בתפוקה. הייצור בישראל מוטה מאוד לפיתוח של מוצרים חדשים באמצעות שירותי המו"פ וחברות ההזנק, כך שמשקל חברות ההזנק בתוצר הענף ובתוצר

לוח 1

התפתחות רכיבי ענף טכנולוגיית המידע¹, 1999 עד 2002
(מחירים שוטפים, שיעורי שינוי שנתיים, אחוזים)

המשקל בתמ"ג				השינוי בתוצר				המשקל בתוצר טכנולוגיית המידע				
2002	2001	2000	1999	2002	2001	2000	1999	2002	2001	2000	1999	
9.9	11.3	11.9	9.2	-10.1	-3.3	40.4	22.3	100	100	100	100	סך הכל
4.2	5.3	5.4	3.2	-17.8	-1.1	81.4	48.9	43	47	46	35	שירותי מחשוב ומו"פ
1.0	1.8	2.5	0.8	-41.8	-26.8	254.3	68.7	10	16	21	8	מזה: חברות הזנק
3.3	3.5	3.7	3.8	-3.4	-3.7	5.2	8.5	33	31	31	42	תקשורת (תעשייה ושירותים)
2.4	2.5	2.8	2.1	-3.2	-7.0	41.5	17.6	24	22	23	23	תעשייה (ללא תקשורת)

(1) לא כולל חברות ביוטכנולוגיה.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בכללו גבוה בהרבה מהממוצע בחו"ל. ישראל נמצאת במקום הראשון בעולם בסבסוד המחקר והפיתוח (ואחריה סינגפור, טיוואן, קנדה ואירלנד - על פי פרסומי ה-Global Information Technology Report). ייצור הענף מוטה לכיוון השירותים, יחסית לממוצע OECD. במדינות אחרות שבהן תוצר ה-ICT מהווה חלק גדול מהתוצר הוא מוטה לכיוון התעשייה; כך בשבדיה, בפינלנד ביפן ובקוריאה. קצב צמיחתם של שירותי ה-ICT בעולם עד שנת 2000 עלה בהרבה על זה של ענפי התעשייה בענף. ההשקעות הזרות בענפי ה-ICT בכל העולם מהוות אחוז גבוה מההשקעה בענף, ובשנים האחרונות ניכר מעבר מהשקעה בתעשיות ה-ICT להשקעה בשירותי ה-ICT (על פי פרסומי ה-OECD). בשנים 2001 ו-2002 הייתה האטה ניכרת בהשקעות, בביקושים ובמספר העובדים בענף; בארה"ב ירדה ההשקעה הפרטית בצידוד לעיבוד מידע ותוכנות בשנת 2001 ב-10 אחוזים במחירים שוטפים, והוסיפה לרדת באחוז נוסף ב-2002. לעומת זאת במדינות OECD גדלה ההשקעה מעט בשנת 2001, גידול שעיקרו בתחום הטלקומוניקציה.

תוצר הענף בישראל פחת בשנת 2002 ב-10 אחוזים (במחירים שוטפים); שיעורה של הירידה הכמותית היה 11 אחוזים, ומספר המועסקים ירד בכ-8.3 אחוזים. קרוב לוודאי שהתכווצות תוצר הענף בישראל גבוהה מאשר בעולם, מפני ההרכב המיוחד של ענפי ה-ICT בישראל (כפי שמראה לוח הטקסט) - ההטיה לעיסוק בפיתוח מוצרים חדשים, בדרך כלל על ידי חברות הזנק. הביקוש למוצרים חדשים בתחומי ה-ICT ירד מאוד בשנתיים האחרונות, בשל התנפצות בועת הטכנולוגיה העילית בארה"ב, והתוצר של חברות ההזנק בישראל הצטמצם משנת 2000 עד 2002 ב-57 אחוזים. (לשם השוואה - ערכו השנתי הממוצע של מדד הנאסד"ק כמדד לשווי חברות ההזנק ירד בשנים 2000-2002 ב-59 אחוזים.) בניכוי חברות ההזנק היה התוצר

של מגזר ה-ICT בשנת 2002 (במחירים שוטפים) שווה לזה של שנת 2000. סיבה אפשרית נוספת לירידת תוצר ה-ICT בישראל היא שהביקוש לשירותי המחשוב, שבהם אנו מתמחים, נובע מהשקעות של חברות במערכות מחשוב, וקרוב לוודאי שאלה צומצמו במידה ניכרת בשנים 2001 ו-2002. ההתמקדות בענפים אלה, ובפרט בחברות ההזנק, המחישה את הסיכון הכרוך בהתמחות: ישראל אמנם נהנתה מהגיאאות ששררה בתחום זה בשנים 1999 ו-2000, אך נחשפה לפגיעה קשה במיוחד כשהתנפצה הבועה הטכנולוגית בעולם. לפי תחזית של OECD, ההשקעות בענף יגדלו, בעיקר בענפי השירותים, שכן לענפי השירותים – בעיקר לשירותי הטלקומוניקציה אולם גם לשירותי המחשוב – חלק הולך וגדל בפעילות הכלכלית.

השימוש ב-ICT

לפי מדד עולמי, לשנים 2002-2003, המדרג את כושרן של 82 מדינות ליהנות מטכנולוגיית ה-ICT (פרסומי ה-Global Information Technology Report), ישראל תופסת את המקום ה-12, הודות לחדשנות במגזר העסקי והעדיפות שהממשלה נותנת ל-ICT. בתיקון בגין תוצר המדינה אנו נמצאים במקום גבוה אף יותר. (במקומות הראשונים נמצאות פינלנד, ארה"ב וסינגפור.) המדד בוחן את השימוש בטכנולוגיית ה-ICT מכמה היבטים: (1) הסביבה; (2) המוכנות; (3) השימוש בפועל. זוהי בדיקה רחבה יותר מבדיקת ההוצאה על ה-ICT בתוצר, משום שהיא בוחנת גם את השימוש בפועל בטכנולוגיית ה-ICT.

(1) הסביבה היא הפלטפורמה שהמדינה מספקת להתפתחות ולשימוש ב-ICT – כגון איכות כוח אדם, היכולת לממן השקעות, התמיכה הממשלתית במגזר, הרגולציה והתשתית. ישראל מדורגת, מבחינת הסביבה, במקום החמישי בעולם, בזכות התמיכה הממשלתית במגזר והסביבה המשפטית והרגולטורית, המעודדת שימוש ב-ICT, כפי שמתבטא למשל בחוק "החתימה האלקטרונית" ובתמיכה המסיבית במחקר ופיתוח. לעומת זאת בתחום התשתיות, כגון האינטרנט רחב-הפס, אנו נמצאים – לפי המדד האמור² – במקום נמוך יחסית; עם זאת, בשנת 2002 גדל השימוש בו מאוד – לאחר עיכוב, בשל בעיות רגולטוריות – וכיום אנו מדינה מובילה בתחום. (ראו דיאגרמה א'–38 בפרק התחבורה והתקשורת.)

(2) המוכנות של מדינה לפיתוח ה-ICT נמדדת על פי היכולת של הפרטים, של המגזר העסקי ושל הממשלה להשתמש בטכנולוגיה זו. ישראל מדורגת מבחינה זו במקום השמיני בעולם. המוכנות הנמוכה של הפרטים, יחסית למדינות המפותחות, נובעת מהשיעור הנמוך יחסית של החיבוריות והגישה לאינטרנט ומהשיעור הגבוה יחסית של חסרי השכלה³. לעומת זאת המוכנות של המגזר העסקי – הפריסה של שימושי ה-ICT במגזר זה, וההשקעה בכוח אדם בתחום – גבוהה יחסית. המוכנות של הממשלה בישראל גם היא גבוהה יחסית, משום שהפריסה של האינטרנט במוסדות הממשלה גבוהה, ולמוסדות ממשלתיים רבים יש אתרי אינטרנט שמספקים שירות מקוון ומידע.

(3) השימוש בפועל נמדד על פי השינוי המתחולל בזכות ה-ICT בהתנהגות, בסגנון החיים ובגורמים כלכליים ולא-כלכליים של הפרטים ושל המגזרים העסקי

והממשלתי. הדירוג של ישראל, מבחינת השימוש בפועל, נמוך יחסית – 18. השימוש של הפרטים נמוך, מפני שהשימוש של הפרטים באינטרנט, וסכומי הכסף שהוצאו ברשת האינטרנט הם נמוכים יחסית⁴, בשל חשיפה מועטה של המגזר הערבי והחרדי לאינטרנט⁵. השימוש של המגזר העסקי נמוך, מפני שבישראל המסחר האלקטרוני בין עסקים (B2B) ובין העסק לצרכן (B2C) מצומצם יחסית. השימוש של הפרטים ושל המגזר העסקי במוצרי טכנולוגיית המידע של הממשלה נמוך אף הוא. בשנה האחרונה השתפרה מאוד תשתית האינטרנט הממשלתית: בזכות הפרויקט "ממשל זמין" ניתן לקבל דרך האינטרנט שירותים מקוונים רבים.

- 1 מבוסס על נתוני הלמ"ס, פרסומי OECD, משרד הסטטיסטיקה של העבודה בארה"ב (BLS), משרד הסטטיסטיקה בארה"ב (BEO), Global Information Technology Report, (BEO) – t 2003-2002 – Readiness for the Networked World
- 2 המתבסס, כנראה, על נתוני 2001.
- 3 בעולם שיעור חסרי ההשכלה מהווה מדד למוכנות של הפרטים, אולם בישראל מדד זה מלמד פחות, שכן בניגוד לעולם כמעט כל חסרי ההשכלה בישראל הם קשישים (על פי נתוני הבנק העולמי), שממילא חלקם בין בעלי המחשבים ומנויי האינטרנט נמוך ביותר ביחס לשאר האוכלוסייה.
- 4 בישראל הסטטיסטיקה על שימוש הפרטים באינטרנט מועטה.
- 5 מבוסס על נתוני הלמ"ס, על פי סקר משקי בית.

שירותי המחשוב והמו"פ (כולל חברות הזנק) נשענים על גיוסי הון ממקורות חוץ-בנקאיים. לאחר עלייה ניכרת בשנת 2000 ירד גיוס ההון בשנת 2001, והמשיך לרדת בשנת 2002. בבורסות חו"ל לא גויס השנה הון, וההשקעות של הקרנות להון-סיכון ירדו בכ-43 אחוזים (לוח א'-39). הירידה בגיוס ההון הקיפה את כל הענפים והייתה חדה בתחום האינטרנט והתקשורת (דיאגרמה א'-44) הירידה החדה בביקושים העולמיים וקשיי המימון הביאו לסגירה של חברות הזנק רבות.

לוח א'-39

גיוס הון של חברות הטכנולוגיה העילית, 1997 עד 2002

(מיליוני דולרים)

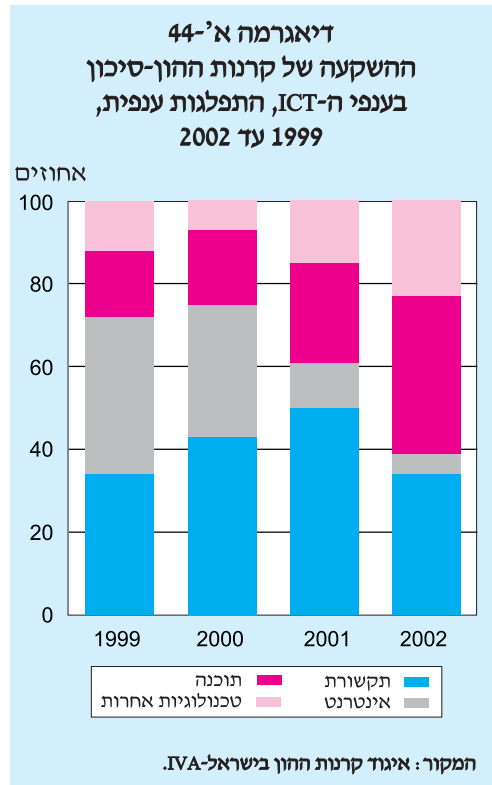
2002	2001	2000	1999	1998	1997
1,140	1,985	3,098	1,012	600	430
..	201	1,891	1,279	215	308

קרנות הון-סיכון ישראליות וזרות

גיוס בבורסות של חברות עם גיבוי של קרנות הון-סיכון

(1) בשנים 1997-2000 כולל גיוס שבו לפחות קרן הון-סיכון ישראלית אחת, ואילו בשנים 2001-2002 כולל גם גיוס הון ללא השתתפותן של קרנות הון-סיכון ישראליות.

המקור: איגוד קרנות הון-סיכון בישראל IVA.

תמיכות ממשלתיות בחברות ההזנק

בישראל, כמו בעולם, הממשלה תומכת בהקמת חברות הזנק חדשות (SEED). הואיל והמגזר הפרטי נוטה היום להשקיע בטכנולוגיות מוכחות יותר, נרשמה בשנים 2001 ו-2002 ירידה חדה בקצב ובכמות של השקעותיו בחברות חדשות (כ-2 אחוזים בשנת 2002 לעומת כ-18 אחוזים ב-2000). לכן ראתה הממשלה לנכון לתמרץ משקיעים להשקיע בחברות ההזנק, שעיקר פעילותן הוא מו"פ ולהן חלק חשוב בעידוד הצמיחה. לצורך זה הוקמה בסוף שנת 2002 קרן הזנק, במסגרת כלי הסיוע של המדען הראשי. מטרתה של הקרן לתת תמריץ למשקיע על ידי השתתפות בסיכון בשלב ההשקעה כנגד מניות. המודל דומה למודל ההשקעה של קרנות פרטיות בחברות הזנק, אולם בקרן הממשלתית ניתנת למשקיע אופציה לרכוש את המניות שבבעלות הקרן. לשנת 2003 הקרן מתקצבת בכ-50 מיליוני ש"ח, ועד פברואר הוצאו כ-10 אחוזים מתקציבה.

תמיכות ממשלתיות בחברות ההזנק.

שירותי הבנקים⁶²

שנת 2002 הייתה שנה קשה לענף הבנקאות: הצירוף של האטה בקצב הגידול של מתן האשראי, ירידה בנפחי הפעילות בפעולות בנקאיות וקיפאון בתשומת העבודה הביאו לירידה של 0.2 אחוז במדד פעילות הבנקים⁶³ - בהמשך למגמת הירידה בקצב ההתרחבות של הפעילות בשנה הקודמת. רווחי הבנקים פחתו מאוד השנה, והירידה ביכולתם להרחיב את האשראי פגעה באפשרות ההתרחבות של המגזר העסקי. האשראי שנתנו הבנקים התרחב השנה ריאלי בשיעור מתון בהרבה מאשר בשנת 2001 (לוח א'-40). יתר על כן, מפילוח האשראי לפי מגזרי הצמדה עולה שמרבית הגידול של האשראי נבעה מהעלייה הניכרת של שער החליפין. במקביל ירדו ההיקף של גיוס מקורות מימון חוץ-בנקאיים וערך הנכסים הפיננסיים שבידי הציבור. הכנסות הבנקים מעמלות תפעוליות עלו בכ-4 אחוזים בלבד, אף על פי שמדד העמלות הריאלי ירד ב-0.7 אחוז ולמרות היקף החיובים הקטן⁶⁴. תשומת העבודה נותרה ב-2002 ללא שינוי, למרות הקטנת מספר הסניפים והתרחבות השימוש באמצעים אלקטרוניים.

שנת 2002 הייתה שנה קשה לענף הבנקאות: הצירוף של האטה בקצב הגידול של מתן האשראי, ירידה בנפחי הפעילות בפעולות בנקאיות וקיפאון בתשומת העבודה הביאו לירידה של 0.2 אחוז במדד פעילות הבנקים.

62 הניתוח בחלק זה מתייחס לענף הבנקאות כאל חלק מהפעילות של ענף השירותים, ואינו מקיף את היבטי הפעילות של הענף. ניתוח מפורט של ההתפתחויות בבנקים ראו בסקירת מערכת הבנקאות לשנת 2002, שתתפרסם בקיץ.

63 ראו הגדרה בלוח א'-40.

64 קרוב לוודאי שהעמלות שאינן נכללות במדד העמלות התייקרו מעבר לעליית המדד.

לוח א'-40
אינדיקטורים להתפתחות הפעילות הבנקאית, 1996 עד 2002
 (שיעורי שינוי שנתיים, אחוזים)

2002	2001	2000	1999	1998	1997	1996	
5	11	13	11	9	7	9	האשראי לציבור
0	0	1	-2	0	1	1	תשומת העבודה
-9	6	10	-1	1	-1	16	עלות העבודה
-16	-5	5	8	0	7	13	הערך המוסף (המתוקן)
39	-8	33	34	31	25	7	מחזור העסקאות בבורסה
-8	1	1	2	10	7	8	מספר החיובים
-14	8	0	-13	-16	11	-16	ביצוע הלואאות משכנתא
-1	-4	-2	2	0	-4	-1	מספר הסניפים
-2	4	2	3	8	6	6	האוטומטים שלרשות הקהל
89							פניות לקבלת מידע דרך האינטרנט
49							פעולות בנקאיות דרך האינטרנט
0	4	6	5	7	7	6	מדד לפעילות הבנקים ¹
0	4	6	7	8	6	4	פריין העבודה
1	4	6	6	6	6	4	הפריין הכולל

1) ממוצע משוקלל של האשראי לציבור, מספר החיובים, תשומת העבודה, סכום ביצועי ההלוואות ומחזורי העסקאות בניירות ערך. המקור וההגדרות - לוח א'-ג' 44.

רווחי הבנקים פחתו מאוד השנה. הרווח מפעילות מימון לפני ההפרשה לחובות מסופקים ירד מעט, ובהפרשה לחובות מסופקים נרשמה נסיקה, שהקטינה מאוד את רווחי הבנקים מפעילות מימון. בנק אחד ("הבנק למסחר") נסגר, ובנק שני ("הבנק לפיתוח התעשייה") נקלע לקשיים חמורים. עקב הירידה ברווחיות הכוללת (מפעולות רגילות) ובתשלומי השכר ירד הערך המוסף המתקנן של הבנקים⁶⁵ (לוח א'-40) ב-16 אחוזים. מחמת הירידה הניכרת של הרווחים צמצמו הבנקים במידה רבה את עלות העבודה. בתחילת 2003 התבצעה תכנית לצמצום כ-10 אחוזים ממצבת כוח האדם ב"בנק הפועלים", ובעקבותיה הוכרז על סכסוך עבודה במערכת הבנקאות. אשר להשלכות של ההתפתחויות במערכת הפיננסית בכלל ובבנקאות בפרט על המגזר העסקי - יש חשש כי הירידה בהיצע מקורות המימון, שחיקת נכסי הציבור והפגיעה באמונו וביציבות המערכת הפיננסית ישפיעו על הפעילות המשקית בשנה הקרובה. הבנקים נאלצו לצמצם את היקף האשראי דווקא כעת, בתקופה של שפל, משום שהם לא השכילו לשמור על הלימות הון⁶⁶ עודפת בתקופת הגיאות - במחצית הראשונה של שנות התשעים⁶⁷. על פי גישת "ערוץ האשראי" מתקבל כי כאשר מצטמצם היצע

65 ראו הגדרה בלוח א'-40.

66 ההפרש בין יחס ההון לרכיב הסיכון בפועל לבין היחס הנדרש על ידי המפקח על הבנקים.

67 ירון פישמן ודוד רוטנברג, הפיקוח על הבנקים, בנק ישראל.

הבנקים נאלצו לצמצם את היקף האשראי דווקא כעת, בתקופה של שפל, משום שהם לא השכילו לשמור על הלימות הון עודפת בתקופת הגיאות.

האשראי הבנקאי נפגעות בעיקר החברות הקטנות, התלויות בבנקים משום שאין להן גישה למקורות מימון חלופיים, אולם השנה נפגעה גם יכולתן של חברות גדולות ובעלות מוניטין לגייס מקורות בבורסות בארץ ובחו"ל. קשיי המימון השנה הקיפו אפוא את המגזר הפרטי כולו, ולא רק את החברות הקטנות. תימוכין למסקנה זו מספק סקר החברות, שממנו עולה כי מגבלת ההיצע החמורה ביותר להתפתחות הפעילות בכל ענפי המגזר העסקי הייתה קשיי המימון; אין ספק שחלק ממגבלה זו נעוץ במדיניות קיצוב האשראי של הבנקים.

בעשור האחרון הוצגו בעולם מחקרים בדבר קשר סיבתי בין ההתפתחות הפיננסית לצמיחה הכלכלית. על פי מחקרים אלה, גודלה של המערכת הפיננסית, רמת התפתחותה, היקף האשראי הניתן למגזר הפרטי והעושר הפיננסי של הציבור – כל אלה משפיעים על הצמיחה הכלכלית דרך ההשקעות והתצרוכת. עדויות כאלה הוצגו לדוגמה על-ידי Bernanke (1983), אשר ניתח את השפעת המשבר במערכת הפיננסית ונפילת הבנקים בארה"ב במיתון הגדול של שנות השלושים, והראה שהם תרמו להסבר הירידה בתוצר. ממצאים לגבי השנים האחרונות הציגו King and Levin (1993) ו-Levine, Loayza, Beck⁶⁸ (2000), שבחנו כ-80 מדינות בתקופה 1960 עד 1995 והראו קשר סיבתי בין היקף הפעילות של המערכת הפיננסית לצמיחה המשקית הנוכחית ולזו העתידית.

68 Levine, Loayza, Beck, "Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes," *Journal of Monetary Economics* 2000.